

تحلیل و بررسی بنیادهای مشروعیت گردشگری از منظر آیات و روایات

محمد رخبین

دانشجوی دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران

محمد روحانی مقدم^۱

استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران

مریم آقایی بجستانی

دانشیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۵/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۹/۱۰

چکیده

امروزه شاهد توسعه روزافزون صنعت گردشگری در بسیاری از کشورها هستیم و به سادگی می‌توان پیش‌بینی کرد که در آینده دامنه آن گسترده‌تر از پیش خواهد بود و دین مبین اسلام موضوع سیاحت و گردشگری را مورد تشویق و ترغیب قرار داده به گونه‌ای که در بیش از ۱۴ آیه در قرآن و صدها روایت از ائمه معصومین علیهم السلام به این موضوع پرداخته و می‌توان گفت تعالیم حیات‌بخش اسلام گردشگری را عامل مهمی برای رشد و تعالی فرد و جامعه اسلامی مورد تأکید قرار داده است. لذا در این تحقیق به روش مروری و کتابخانه‌ای تلاش شده است با بررسی آیات و روایات به گردشگری از دیدگاه اسلام پرداخته شود؛ و نتایج مشخص می‌کند که دین مبین اسلام ضمن تأکید بر سیر و سیاحت در زمین با اهداف، عبرت‌آموزی، فراگیری علم، کسب فایده‌آشنایی با عادت و عقاید گوناگون و... در راستای هدایت بشر را دنبال می‌کند.

واژگان کلیدی: مشروعیت، گردشگری، گردشگری مذهبی، قرآن کریم.

مقدمه

تألیف سفرنامه‌ها به زبان‌های مختلف حاکی از اهمیت جهانگردی است. در ایران قدیم به مسافران و جهانگردان احترام خاصی می‌گذاشتند. راه شاهی به طول ۲۵۰۰ کیلومتر و احداث کاروانسراها و چاپارخانه‌های بین راه و پل‌ها از مهم‌ترین اقدامات هخامنشیان بود که جهانگردی را آسان می‌کرد. هرودوت - جهانگرد و مورخ مشهور یونانی - از آن راه عبور کرده است (Mohaghegh Damad, 1999: 307). در دوران اشکانیان نیز احداث جاده ابریشم از چین تا مدیترانه که از فلات ایران عبور می‌کرد، به این امر کمک فراوانی کرد. اسلام نیز با توصیه به مهمان‌نوازی و به خصوص غریب‌نوازی و توصیه‌های اکید قرآن و سایر منابع اسلامی بر سیر و سفر و تفکر در آفرینش، بر اهمیت این موضوع افزوده است. آمیزش این توصیه‌ها با فرهنگ لطیف و مهمان‌نواز ایرانی باعث گردیده که از گذشته‌های دور تاکنون ایران به بهترین و امن‌ترین مکان برای جهانگردان تبدیل گردد که این امر در سفرنامه‌های جهانگردان غربی کاملاً مشهود است.

گردشگری یا توریسم به طور کلی به عنوان مسافرت در نظر گرفته می‌شود. هر چند که در سال‌های اخیر شامل هرگونه مسافرتی می‌شود که شخص به واسطه آن از محیط کار یا زندگی خود خارج شود. همچنین منظور از توریسم می‌تواند کسب و کار مربوط به جذب گردشگران، پذیرایی از آنان و سرگرم کردن آنها نیز باشد. به کسی که گردشگری می‌کند گردشگر یا توریست گفته می‌شود. گردشگری می‌تواند داخلی (گردشگر در داخل کشور خود مسافرت می‌کند) یا خارجی باشد. طبق آمار سازمان گردشگری ملل متحد قاره اروپا در سال ۲۰۱۷ با ۶۷۱ میلیون نفر گردشگر بین‌المللی و درآمد ۴۵۰ میلیارد دلاری رتبه نخست جهان را کسب کرده است. قاره آمریکا با ۲۰۷ میلیون نفر گردشگر و درآمد ۳۱۳ میلیارد دلاری رتبه دوم، آسیا پاسیفیک با ۳۲۴ میلیون گردشگر و ۳۷۱ میلیارد دلار درآمد رتبه سوم، آفریقا با ۶۳ میلیون گردشگر و ۳۳ میلیارد دلار درآمد رتبه چهارم و خاورمیانه ۵۸ میلیون گردشگر در سال و درآمد ۵۸ میلیارد دلار در رتبه آخر جهان قرار دارد. به طور کلی برای رتبه بندی کشورها در زمینه توریسم شاخص‌ها و معیارهای مختلفی وجود دارد که عبارتند از: منابع فرهنگی و کسب و کار، زیرساخت‌های زمینی و هوایی، بهداشت و سلامت، امنیت گردشگران، فناوری اطلاعات و ارتباطات، منابع طبیعی و انسانی و بازار کار، پایداری زیست محیطی، آزادی‌های اجتماعی و بین‌المللی و زیرساخت خدمات گردشگری و بسیاری موارد دیگر که برخی از کشورها به دلیل وجود این زیرساخت‌ها و شاخص‌ها، امروزه تبدیل به مقاصد محبوب گردشگران و حتی سرمایه‌گذاران خارجی شده‌اند و متأسفانه ایران در زمینه توریسم وضعیت و رتبه خوبی ندارد، با اینکه وطن ما یکی از کهن‌ترین سرزمین‌ها با فرهنگ و تاریخی غنی و آثار باستانی بسیار با ارزش است، ولی توریسم ایران بسیار ضعیف است و تعداد گردشگران خارجی روز به روز در حال کاهش است. کم‌توریست‌ترین کشورهای جهان عبارتند از: جزیره نائورا در اقیانوس آرام با تنها ۲۰۰ گردشگر خارجی در سال، کشور سومالی با ۵۰۰ توریست خارجی در سال، کشور تووالو در اقیانوس آرام جنوبی با ۱۲۰۰ گردشگر خارجی در سال، جمهوری کیریباتی با ۴۷۰۰ گردشگر خارجی در سال، جزایر مارشال در اقیانوس آرام شمالی با ۵ هزار توریست، گینه با ۶ هزار گردشگر

خارجی که اخذ ویزای آن بسیار دشوار است، کشور ترکمنستان با ۷ هزار گردشگر خارجی در سال، سائوتومه و پرنسیپ در سواحل آفریقای مرکزی با ۸ هزار توریست خارجی، کشور کومورو در اقیانوس هند با ۱۵ هزار توریست خارجی در سال، این کشور دارای سنت های خشک و دینی سختگیرانه‌ای که هر گردشگر خارجی را به جای جذب کردن، دفع می‌کند. بیشتر این کشورهایی که نام بردیم به دلایلی از قبیل نبود امنیت و وجود هرج و مرج و حملات تروریستی، دسترسی سخت و عدم وجود زیرساخت‌های کافی برای ایجاد آسایش و رفاه گردشگران در رتبه‌های پایین توریسم جهانی قرار دارند.

گردشگری عامل مهمی است برای پیشرفت و تکامل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی و موجب برخورد فرهنگ‌ها می‌شود و در اثر این برخوردها تغییراتی در آداب و رسوم، کردار و رفتار اجتماعی، اخلاق اشخاص روی می‌دهد. و از آنجایی که دین مبین اسلام به‌عنوان آخرین دین و کامل‌ترین ادیان است برای تمامی ابعاد که انسان بدان نیازمند است احکام و قواعدی را به‌صورت کلی و جزئی وضع نموده است و همواره مفسرین و فقها احکام مرتبط با هر موضوع را از طریق منابع اصلی یعنی قرآن کریم و روایات ائمه معصومین استنباط نموده و برای مکلفین ارائه طریق نموده‌اند از این‌رو با توجه به آنکه امروزه گردشگری خصوصاً از نوع معنوی آن رو به افزایش است و این افزایش سفرها با انگیزه معنوی با رشد گردشگری در دوران مدرن همراه شده است با تعیین شاخص‌ها و اهداف گردشگری از دیدگاه فقه با تکیه بر آیات و روایات ضروری است؛ از سوی دیگر بر اساس مقتضیات زمان و مکان گرفتن اصول و قواعد کلی در زمینه گردشگری و جهانگردی از قرآن کریم، امری ضروری و ممکن است و می‌توان از اشارت‌ها و صراحت‌های قرآن بر آن استدلال کرد و به رهنمودهای عینی و عملی نیز دست یافت.

رویکرد نظری

گردشگری در اسلام که با اهداف گوناگون مثل تفریح و تفریح، کسب علم و معرفت و یا پندآموزی و عبرت از احوال گذشتگان صورت می‌گیرد، عنوان این تحقیق می‌باشد. کلید واژه‌های گردشگری عبارتند از: سیر، سفر، جهانگردی، مسافرت، آداب سفر، تفریح و تفریح. در این تحقیق که به روش کتابخانه‌ای و در محدوده قرآن و سنت انجام گرفته، کتابهایی مثل قرآن کریم، نهج البلاغه، اصول کافی، بحارالانوار، غررالحکم، تفاسیر مختلف، فرهنگ لغات فارسی و عربی، همچنین کتاب‌های اخلاقی مثل معراج السعاده، گفتارهای معنوی شهید مطهری و کتابهایی که اختصاصاً در این مورد نوشته شده مثل سیر و سفر در اسلام، اخلاق در جهانگردی از دیدگاه اسلام و همچنین نرم افزارهای جامع التفاسیر و جامع الاحادیث و .. به عنوان منابع مورد استفاده قرار گرفته‌اند. گردشگری و سیر و سفر از نادر موضوعاتی است که اسلام و قرآن تأکید فراوانی بر آن دارند و از آنجا که همه دستورات و برنامه‌های دین مبین اسلام در جهت رشد، تکامل و سعادت بشر است، این موضوع را انتخاب نمودم تا خوانندگان با توجه به اهمیت و تأثیر سیر و سفر در ابعاد مختلف زندگی بشر، با عنایت بیشتری به این فریضه اسلامی بها دهند. واژه سیر و سیاحت در قرآن در آیات متعدد و با عبارات مشابه بکار رفته است و در مفهوم هدف خاصی را دنبال می‌کند که به‌عنوان نمونه به برخی از واژه‌ها که در قرآن کریم به‌کاررفته است اشاره می‌شود (Shalchian, 2006).

۱. واژه سیر: این واژه در قرآن ۲۷ بار بکار رفته و از دیدگاه قرآن عاملی برای ثبت انبیاء پرستش خدای یکتا و اجتناب از طاغوت است. عمدتاً با عبارت (سیرُوا فِي الْأَرْضِ) یا (أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ)
۲. سفر: این واژه و مشتقات آن ۱۲ بار در قرآن بکار رفته است و این مفاهیم را دنبال می‌کند که در سفر مادی جسم از مکانی حرکت را آغاز و طی مسافتی در مکان دیگر حضور می‌یابد ولی سفر معنوی روح در ملکوت زمین و آسمان طیران می‌نماید.
۳. سیاحت: که در قرآن کریم ۳ آیه در این باره ذکر شده است که با مفاهیمی مانند (فسیحو فی الارض) بکار رفته است.
۴. هجرت: کلمه هجرت و مشتقات آن در قرآن ۳۱ مرتبه به کار رفته است و عمدتاً هدف را هجرت از دیار کفر به دیار ایمان و تبلیغ و ... بیان می‌دارد.
۵. عروج: واژه عروج و مشتقات آن در ۹ آیه از قرآن مطرح شده است و این نوع سفر از عالی‌ترین مرحله از کمال مطرح می‌نماید
۶. رحل و رحله: این واژه مترادف سفر است و ۴ مرتبه در قرآن بکار رفته است.
۷. ذهب: این واژه نیز در قرآن ۲۸ مرتبه و به معنای حرکت کردن و رفتن آمده است. با بررسی آیات روشن می‌شود که قرآن کریم برای مسایل تربیتی اهمیت خاصی قایل است، به خصوص که به مسلمانان دستور می‌دهد که از محیط محدود زندگی خود بیرون آمده و به سیر و سیاحت در این جهان پهناور بپردازند و در حال و رفتار اقوام دیگر و پایان کار آن‌ها را ببینند و از این رهگذر، اندوخته پر ارزشی از آگاهی فراهم سازند. با جمع‌بندی دیدگاه‌های قرآن در مورد سیر و سیاحت مشخص می‌شود که به مصداق آیه‌ی "ربنا ما خلقت هذا باطلا". همان‌طوری که خلقت و جهان هستی بیهوده نبوده، سیر و سیاحت در زمین نیز باید هدف‌دار و حساب شده باشد. در سخنان بزرگان دین به فواید گوناگون مسافرت اشاره شده است که از جمله می‌توان به: تحصیل سلامتی و نشاط جسم و روح، دانش‌اندوزی و کسب علم، آشنایی با بزرگان و آداب و اخلاق اجتماعی سایر ملت‌ها، پندگیری و عبرت‌آموزی، از بین رفتن غم‌ها و رنج‌ها، تأمین معیشت و کسب شغل، تفکر در نعمات الهی، تفریحات سالم و گذراندن اوقات فراغت اشاره کرد.
- در درباره‌ی فواید مسافرت از امیرالمؤمنین علی علیه السلام چنین روایت شده است: برای نیل به تعالی و ترقی، از وطن‌های خود دور شوید و مسافرت کنید که در سفر پنج فایده است: سفر باعث تفریح و انبساط روح است و اندوه و آزرده‌گی‌ها را بر طرف می‌کند، مسافرت یکی از راه‌های تحصیل درآمد و تأمین معاش است، مسافرت وسیله‌ی فرا گرفتن علم و تجربه است، مسافرت به انسان آداب زندگی می‌آموزد و آدمی در سفر با افراد با فضیلت و خلیق برخورد می‌کند و با آنان دوست می‌شود. لذا در بینش اسلامی و قرآن کریم سیر و سیاحت صرفاً به معنای وقت‌گذرانی، استراحت و تفریح و تماشای ظاهری نیست، بلکه در امور ظاهری و دنیایی از آن‌ها دیدار می‌شود و مسایل عمیق، پیچیده و هدف‌دار نیز وجود دارد که باید در طی این مسافرت‌ها به آن‌ها دست یافت.

مشروعیت گردشگری

قرآن کریم و روایات وارد شده از ائمه معصومین (علیهم السلام) و دلیل عقلی و عرفی؛ همواره انسان را تشویق به حضور در جامعه خصوصاً از طریق سیر و سیاحت نموده است و بیشترین اهدافی که در این دستورات دنبال می‌شود عبارت‌اند از:

۱. عبرت از عاقبت دروغ‌گویان
۲. عبرت از عاقبت تکذیب‌کنندگان حقایق
۳. عاقبت تکذیب‌کنندگان انبیا
۴. نگرش به عظمت و قدرت الهی
۵. دریافت حقایق و باور آیات
۶. تفکر در هلاکت کفار
۷. مشاهده تاریخ و عبرت‌آموزی
۸. پی بردن: حقایق تاریخی
۹. مطالعه در عالم خلقت و آفرینش
۱۰. و ...

۳-۱- دلیل اول: آیات قرآن

قرآن کریم به موضوع گردشگری هم به صورت مستقیم پرداخته است و هم به صورت غیرمستقیم که به اختصار اشاره می‌گردد:

در آیه ۱۱ سوره انعام آمده است، قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ رُوى زمین گردش و سیر کنید سپس بنگرید سرانجام تکذیب‌کنندگان آیات الهی چگونه رقم خورده است. مفسرین معتقدند: شکی نیست که مشاهده آثار گذشتگان و اقوامی که بر اثر پشت پا زدن به حقایق راه افتاد و نابودی را پیمودند. تأثیرش بیشتر از مطالعه تاریخ آن‌ها در کتاب‌هاست، زیرا این آثار حقیقت را محسوس و قابل لمس می‌سازد - لذا کلمه (انظروا) نظر کنید را به کار برده است - فرمود تفکروا. کلمه ثم - در مورد عطف بافاصله زمانی است که در این سیر و نظر کردن عجله نکنید (Makarem Shirazi, 1983). و در تفسیر نور از این آیه آن‌گونه استفاده شده است که سفرهای علمی و آموزنده و عبرت آور ستوده و نیکو است و از طرفی شکست مخالفان نیز حتمی است و اگر کسی شک دارد تاریخشان را بخواند و با سفر آثارشان را ببیند (Qaraati, 2004) و در تفسیر منهج الصادقین فی الزام المخالفین، این‌گونه از این آیه برداشت شده است که منظور از (سیروا) در آیه شریفه اباحه سیر است برای تجارت و غیر آن و با استفاده از کلمه (ثم) بر وجوب نظر در عاقبت تکذیب‌کنندگان می‌کند (Kashani, 1945).

همچنین در آیه ۱۳۷ سوره آل عمران می‌فرماید، قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ خداوند متعال در این آیه شریفه می‌فرماید: پیش از شما مللی بودند و رفتند. پس در اطراف زمین گردش کنید تا ببینید آنان که وعده‌های خدا را تکذیب کردند چگونه هلاک شدند.

این آیه شریفه اشکال و صور و نقوش روح دل و تفکرات و قدرت و عظمت و حقارت اقوام را به ما نشان می‌دهد. فرعونیان، نمرودیان، پادشاهان به‌واسطه تکذیب پیامبران دچار عقوبتی شدند که برای ما مایه عبرت است.

(Makarem Shirazi, 1995, p. 105)

در آیه ۴۲ سوره روم اشاره شده است، قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ بگو در زمین گردش نمایید، آنگاه به‌دقت نگاه کنید و ببینید پایان کار آنان که در گذشته بودند چگونه شد؟ بیشترشان شرک بودند.

در آیه شریفه پیامبر (ص) مأمور می‌شود که به مردم دستور دهد تا در زمین گردش کنید و سرانجام آثار باقیمانده اقوام گذشته را ببینید که چگونه خانه‌هایشان خراب گشته و آثارشان محوشده و تا آخرین نفر منقرض شدند درحالی‌که به انواع بلا گرفتار شده بودند، به‌این‌علت که آن‌ها مشرک بودند و نتایج عملشان را دیدند که سوره عبرت پند آموزان شدند (Tabatabai, 1984, p. 315). و در تفسیر هدایت از آیه شریفه این‌گونه استنباط می‌شود که باید علاوه بر ظواهر امور، در حقایقی که در آن‌سوی ظواهر است جستجو نمود، از روی آثار گذشتگان به زندگی‌شان پی ببریم (Astan Quds Research Foundation, 1998, p. 18) و در تفسیر نور آمده است که جهانگردی هدف‌دار، مورد سفارش اسلام است و از طرفی حفظ آثار عبرت‌انگیز بر آیندگان لازم است، تاریخ از منابع شناخت انسان است و مطالعه تاریخ از حوادث گذشته چراغ راه آینده است (Qaraati, 2004, p. 208)

در آیه ۳۶ سوره نحل آمده است، وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ به‌یقین ما در میان هراس پیامبری برانگیختیم تا به مردم بگویید: خدا را بپرستید و از طاغوت (سرکشان و سرکش) بپرهیزید. پس برخی از آن‌ها را خداوند هدایت فرمود و برخی در اثر سرپیچی، گمراهی و رفتن به بیراهه بر آنان سزاوار شد. پس در زمین گردش کنید و سرنوشت اقوام و ملل را بررسی نمایید و بنگرید که پایان زندگی آنان که پیامبران را دروغگو شمردند چگونه شد.

از آیه فوق چنین برداشت می‌شود که مخاطب کلمه (سیروا) کسانی هستند که شرک ورزیدند و درباره گذشته از نزول عذاب حکایت می‌کند و این امر می‌فرماید در زمین گردش کنید تا ببینید سرانجام تکذیب‌کنندگان چه بوده، بدانید که دعوت پیامبران همواره بر حق است. برای درک این مفهوم خداوند امر به گردشگری می‌فرماید.

((Shalchian, 2006, p. 132

در آیه ۶۹ سوره نمل آمده است، قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ بگو در زمین گردش کنید و به‌دقت بنگرید سپس ببینید پایان کار گنهکاران چگونه بود؟

از آیه شریفه استفاده می‌شود که باید در آثار به‌جا مانده از گذشتگان تفکر نمود و اینکه به چه شکلی دگرگون شده‌اند و مایه عبرت قرار گرفتند. التبیان فی تفسیر القرآن (۱۹۷) و آیت‌الله گنابادی در ترجمه کتاب بیان السعاده فی مقامات العباد ذیل آیه این شریفه می‌نویسد: منظور از (سیروا فی الارض) این است که در سرزمین علم طبع یا صغیر یا در اخبار گذشتگان یا در زمین قرآن و اخبار انبیاء و اولیاء سیر کنید و سرانجام کسانی را که به سبب انکار آخرت و سپس با انکار رسولان و اطاعت نکردن از آن‌ها در امر آخرت مرتکب جرم شدند بنگرید (Gonabadi, 113: 1408) در آیه ۲۰ سوره عنکبوت آمده است، قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ای پیامبر به مردم بگو در زمین گردش نمایید پس ببینید چگونه خداوند آفرینش، آفریدگان را آغاز نموده، آنگاه خداوند است که جهان آخرت را به وجود می‌آورد چه آنکه خداوند بر هر چیزی تواناست.

خداوند متعال در آیه شریفه حجت خود را بر مردم تمام می‌کند و آنان را به وسیله سیر در زمین ارشاد می‌فرماید تا بفهمند که کیفیت آغاز خلقت چه بوده و خداوند چگونه بدون نقشه قبلی و الگو آنان را با نیرویی همانند یکدیگر آفریده است و چنین است آفرینش خلقت دوباره که همانند نشئه اول است و در روز قیامت خلق خواهد شد. (Tabatabai, 1984: 183)

در آیه ۱۸ سوره سباء اشاره شده است، وَ جَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ الْقَرْيَاتِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا قُرى ظَاهِرَةً وَ قَدَرْنَا فِيهَا السَّيْرَ سِيرُوا فِيهَا لِيَالِيٍّ وَ أَيَّاماً آمِنِينَ و مابین آنان دهکده‌های پربرکت قریه‌ها قرار دادیم، که یکدیگر را می‌دیدند و مسافت بین آن‌ها را به اندازه هم کرده بودیم، گفتیم: در بین این شهرها شب‌ها و روزها سیر کنید درحالی‌که ایمن باشد.

این آیه شریفه در تکمیل داستان قوم سباء است؛ و منظور قریه‌ای که فرموده برکت نهادیم. قریه شام است و مراد از اینکه فرموده قرائی ظاهر بوده، این است که نزدیک هم و پشت سر هم قرار داشتند به طوری که از این قریه آن قریه دیده می‌شود. (وَ قَدَرْنَا فِيهَا السَّيْرَ) یعنی گردش در قراء را به نسبتی متناسب قرار دادیم نه مختلف به طوری که مسافت بین اولی و دومی برابر بوده با نسبت مسافتی که بین دومی و سومی بود و از جمله (سیروا فیها لیالی و ایاماً آمنین) در این جمله کلمه قول در تقدیر است. (یعنی قلنا سیروا) که در حقیقت امر به گردشگری می‌کند. درحالی‌که امنیت دارید و (نکته جالب اینجاست که می‌فرماید: خواستید در روز گردش کنید و اگر خواستید در شب) یعنی هر وقت می‌خواستند می‌توانستند با آرامش خاطر به گردش پردازند. (Tabatabai. 139, vol. 16. 550)

در آیه ۱۰۹ سوره یوسف آمده است، وَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالاً نُوحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ... و ما نفرستادیم پیش از تو مردانی از اهل شهر را که به آن‌ها وحی می‌کردیم آیا در روی زمین نکردند تا عاقبت کسانی را که پیش از آنان بوده‌اند بنگرند؟

در جمله (أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ) خداوند امت پیامبر (ص) را انداز می‌کند یعنی همان تذکری که امت‌های گذشته با آن انداز می‌شدند آنان پیام حق را نپذیرفتند و نتیجه اعمال خود را چشیدند (Makarem Shirazi, 1983. 97) در حقیقت این آیه انسان را وادار می‌کند به تفکر کردن در احوال گذشتگان از طریق گردشگری.

و همین‌طور ذیل این آیه شریفه در تفسیر نور آمده است که منظور از (أفلم یسروا) این است که سیر و سیاحت در زمین و آگاهی از تاریخ و درس عبرت گرفتن برای هدایت و تربیت انسان بسیار کارگشاست و از طرفی حفظ آثار باستانی برای عبرت و بازدید آیندگان لازم است و از طرفی فرستادن انبیاء، نزول وحی و هلاکت مخالفان لجوج، همه از سنت‌های الهی در تاریخ است (Qaraati, 177: 2004)

در آیه ۴۶ سوره حج اشاره شده است، أ فَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُون لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَ لَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ آیا این کافران در روی زمین به گردشگری و تماشا نمی‌روند تا دل‌هایشان بینش و هوش یابد و گوششان به حقیقت شنوا گردد؟ که این کافران را چشم. سر گرچه کور نیست لیکن چشم باطن و دیده دل‌ها کور است.

این آیه بیان‌گر این است که ویرانه‌ها، کتاب‌های گویا و زنده‌ای است که از سرگذشت این اقوام از نتایج اعمال و رفتارشان و از برنامه‌های ننگین کیفر شومشان... این زمین‌های خاموش چنان نغمه‌های شورانگیزی در جان انسان می‌دهند که گاه مطالعه یکی از آن‌ها به اندازه یک کتاب قطور به انسان درس می‌دهد... به همین دلیل در بسیاری از آیات قرآن دستور جهانگردی داده شده است اما جهانگردی الهی و اخلاقی، که دل عبرت بین از دیده بیرون آید و ایوان مدائن و قصرهای فراعنه را آینه عبرت بداند (Makarem Shirazi, 129: 1995)

در آیه ۹ سوره روم آمده است، أ وَ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ آثَارُوا الْأَرْضِ وَ عَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا وَ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ آیا در زمین گردش نکردند تا عاقبت کار پیشینانشان را ببینند که از این‌ها بسیار قوی‌تر و تواناتر بودند و پیش‌ازین‌ها در زمین کشتزار و کاخ و عمارت برافراشتند و رسولان خدا با آیات و معجزات برای هدایت آن‌ها آمدند لیکن چون نپذیرفتن همه به کیفر کفر هلاک شدند) و خدا دربارهٔ آنان هیچ ستم نکرد بلکه آنان خود در حق خویش ستم کردند.

از ظاهر این آیه شریفه استفاده می‌شود که با چشم خود تبلور این حقایق را بنگرد و انسان نباید به مصنوعات خود از قبیل سلاح‌های ویرانگر و بهره‌وری از کشاورزی و استخراج خیرات و برکات زمین و بهتر شدن محصولات خود مغرور و فریفته شود و نباید فریب آسمان خراش‌ها و فرودگاه‌ها و دیگر پدیده‌های علمی و صنعتی خود بخورد بلکه واقعاً در عاقبت کارها بنگرد نه به علم و تکنیک موجود (Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation, 1998: 18)

در آیه ۲۱ سوره غافر آمده است، أ وَ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ آثَاراً فِي الْأَرْضِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَ مَا كَانَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ آیا در زمین گردش نکرده‌اند تا ببینند پایان کار کسانی که پیش از آنان بودند چگونه شد. آنان نیرومندتر و در زمین پر اثرتر از اینان بودند. این آیه شریفه نیز مانند سایر آیات به صورت غیرمستقیم هدف از گردشگری را در غالت عبرت از احوال گذشتگان بیان می‌کند.

۱۳. در آیه ۸۲ سوره غافر آمده است، أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْهُمْ وَأَشَدَّ قُوَّةً وَآثَارًا فِي الْأَرْضِ فَمَا أَعْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ آیا در زمین گردش نکرده‌اند تا فرجام کسانی را که پیش انسان بوده‌اند ببینند؟ آنان نفراتشان از اینان بیشتر بود و نیرومندتر بودند و در زمین آثار بیشتری داشتند ولی آنچه فراهم کرده بودند آنان را کفایت نکرد (عذاب الهی را از آنان برطرف نساخت).

این آیه شریفه نیز به مؤمنین این آگاهی را در خصوص سرگذشت امت‌های سابق و سنت الهی توجه می‌دهد و برای مشرکین روشن می‌کند که آنچه به دست می‌آورند بی‌نیازشان نخواهند کرد و در حقیقت مشاهده این آثار هنگام سفر و گردشگری می‌تواند بیانگر حقایق تاریخی باشد.

۱۴. در آیه ۱۰ سوره محمد آمده است، أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا آیا در زمین گردش نکردند تا بنگرند پایان کار کسانی که پیش از آنان عذاب فروریخت و هلاکشان نمود و برای همه کافران همسان این سرنوشت خواهد بود.

ذیل این آیه صاحب تفسیر جامع روایتی از ابن بابویه به نقل از امام صادق (علیه السلام) آورده است که فرمودند ای مردم چرا در قرآن تدبر و تفکر نمی‌کنید و عاقبت آنهاییکه پیش از شما بودند را در نظر نمی‌گیرید که بر اثر معصیت چگونه به عذاب خداوند دچار شدند (Boroujerdi, 338: 1987).

آنچه از آیات اثبات شد این است که قرآن کریم با استفاده از فعل امر مانند (سیروا فی الارض) یا افعال دیگر مانند (أفلم یسیروا فی الارض و أولم یسیروا فی الارض) انسان را امر به سیر در زمین و گردشگری می‌نماید و از این طریق اهداف مذهبی، اقتصادی، اجتماعی و... را دنبال می‌کند که ضمن دقت در احوال گذشتگان و عبرت از آنها در مسیر ارتقاء فرهنگ دینی و حیانی تلاش نموده و موجب رشد و کمال خویش و جامعه پیرامونش گردد و در عین حال با ترویج و تبلیغ فرهنگ گردشگری زمینه رشد اقتصادی جامعه را نیز فراهم سازد.

۲-۳- دلیل دوم: روایات

درباره سفر و گردشگری در روایات متعددی بدان اشاره شده است که به برخی از این روایات به اختصار اشاره می‌گردد:

بر اساس آنچه در تاریخ اسلام به ثبت رسیده است پیامبر اکرم (ص) در دوران پس از هجرت و ماجرای فتح مکه مسلمانان را برای یادگیری، سیاحت و سفر تشویق و ترغیب نمودند. چنانچه که حضرت نیز به سیر بر روی زمین می‌پرداختند؛ مانند سیر در وادی حجر-سرزمین قوم ثمود و سرزمین قوم صالح (Ibn Athir, J 1: 93)

با مطالعه روایاتی که از حضرت رسول (ص) وارد شده است متوجه می‌شویم انسان از ابعاد مختلف اقتصادی، فرهنگی، تجربی و علمی به تشویق سیر و سیاحت و گردشگری پرداخته‌اند که به برخی از این روایات اشاره می‌گردد:

۱. (سافروا تصحوا و تغنموا) سفر کنید تا تندرست گردید و کسب سود کنید (Majlisi, J 62: 267)

۲. سافروا تصحوا و ترزقوا سفر کنید تا هم سلامتی و هم رزق کسب کنید. (Al-Hindi-J 6: 701)

۳. حتی در روایتی مسلمانان را جهت رشد عقلانی و فکری تشویق به گردشگری می‌نمایند که می‌فرماید: (سافرو، فانکم ان لم تغنموا ما لا افدتم عقلا) سفر کنید، همانا اگر در سفر غنیمت و مالی به دست نیاورید، از لحاظ عقل و تجربه فزونی پیدا خواهید کرد. (Tabarsi, 240)

امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) نیز در روایات متعددی موضوع سفر و گردشگری را مورد تأکید قرار می‌دهند. به‌عنوان مثال: در بحث نظم المعیشه در نهج‌البلاغه می‌فرمایند:

(لیس للعقل ان یکون شاخصا الا فی ثلاث، مرمة لمعاش. او خطوة فی معاد او لذة فی غیر محرم). خردمند را نشاید جز آنکه در پی سه چیز حرکت کند:

الف: کسب حلال برای تأمین زندگی، یا گام نهادن در راه آخرت یا به دست آوردن لذت‌های حلال (-Nahj al-Balaghah. Wisdom 390)

ب: از وطن‌های خود دور شوید و مسافرت کنید که در سفر پنج فایده است: نخست اینکه باعث تفریح و انبساط روح است و اندوه و آزدگی را برطرف می‌کند. دوم مسافرت یکی از راه‌های تحصیل است، درآمد و تأمین معاش است.

ج: مسافرت وسیله فراگرفتن علم و تجربه است.

د: مسافرت به انسان آداب زندگی می‌آموزد..

ه: آدمی در سفر با افراد بافضیلت و خلیق برخورد می‌کند و با آنان دوست می‌شود (: Tonekaboni et al. 1477: 1377)

علاوه بر آن‌ها حضرت یاران خویش و مردم را به‌دقت در احوال و اثر گذشتگان و عبرت از آن‌ها فرامی‌خواند که به این موضوعات در نامه ۴، ۳۱، ۴۹، خطبه ۱۹۱، ۹۹، ۲۲۱، ۸۳، ۱۱۱، ۱۶۱، ۲۲۶ و حکمت ۱۳۰ و.... اشاره می‌فرمایند

موضوع گردشگری در نگاه سایر ائمه معصومین بیشتر به ابعاد فقهی و احکام گردشگران توجه شده است به‌طوری‌فقا از همین روایات احکام گردشگری را استنباط نموده‌اند. به‌عنوان مثال امام صادق (ع) می‌فرمایند:

حرام نیست که به موها و دست‌های زنان اهل ذمه نگاه شود (Hurr Ameli C 14: 149)

لذا مراجع عام و فقها نیز در این خصوص به استناد ادله اربعه احکام خاص را استخراج نموده‌اند؛ به‌عنوان نمونه در رساله ده مرجع جلد دوم در بحث احکام نگاه کردن به اهل کتاب به تفصیل بیان فرموده‌اند (Treatise Ten Reference C 2 Issue 2434)

ج: دلیل سوم: بناء عقلا و دلیل عرفی

آنچه از نصوص ائمه معصومین (علیهم‌السلام) در خصوص امور غیرعبادی رسیده است استفاده می‌گردد که بنای شارع مقدس در این امور عدم جعل وعدم وضع جدید در مقابل عقل است.. به‌عنوان مثال شیخ انصاری در مکاسب در خصوص بیع اشاره می‌کند (الظاهر ان لفظ البیع لیس له حقیقه شرعیه ولا متشرعه بل هو باق علی معناه العرفی)

بیع حقیقت شرعی و متشرعه ندارد و ظهور در همان معنای عرفی دارد (Ansari, 1281). از این عبارت و سایر عبارات فقها استفاده می‌گردد که سیر و گردشگری نیز از امور غیرعبادی هستند و ظهور عرفی دارد و بنای شارع مقدس نیز وضع حقیقت شرعی و متشرعه در مورد آن نبوده است و هدف این است که انسان در مسیر به کمال رسیدن خویش از آن استفاده نماید.

احکام فقهی گردشگری:

گردشگری بر اساس نوع آن به حلال، حرام و مکروه تقسیم می‌شود:

الف) گردشگری حلال: نوعی از گردشگری مذهبی است که تمام فعالیت‌های آن از نظر قوانین اسلامی مجاز شمرده می‌شود و با دقت در آیات قرآن به‌خوبی روشن می‌گردد. به دلیل استفاده از تعبیری همچون (سیروا فی الارض) که در آیات فراوانی مورد اهتمام و تأکید قرار گرفته است، در این کتاب آسمانی نه‌تنها سیاحت و گردشگری به سبب آثار و فایده‌های فراوان آن امری مشروع و مباح شمرده شده است بلکه ترک آن دست‌کم برای گروهی از انسان‌ها مورد سرزنش و توبیخ قرار گرفته است و البته گاهی می‌توان در راستای رشد و تعالی جامعه اسلامی از باب وجوب حفظ نظام استفاده لزوم از آن نمود.

ب) گردشگری مکروه: هرگونه گردشگری و سیاحتی که انسان نتواند در آن اعمال عبادی و وظایف دینی خود را آسوده‌خاطر انجام دهد بلکه در انجام آن‌ها دچار مشکل شود را باید مکروه دانست، گرچه سیاحت در خشکی و به هدفی غیر از تجارت باشد (Kalantari, 1997) بنابراین سفری که برای فرار از اجرای تکالیف الهی صورت پذیرد و انگیزه آن مخالفت با حاکم شرع باشد؛ مانند مسافرت برای فرار روزه ماه مبارک رمضان از نوع سفرهای مکروه است.

ج) گردشگری حرام: سفر برای گناه و مخالفت با دستورهای شرع مقدس اسلام (سفر معصیت) از نوع گردشگری حرام بشمار می‌آید؛ و هر سفری که هدف از آن خوش‌گذرانی نامشروع، شراب‌خواری و یا هر سفری که با ظلم و تجاوز بر مسلمانان همراه باشد و یا سفری که به ایمان و دین فرد ضربه می‌زند و او را از ادای تکالیف دینی بازمی‌دارد سفر معصیت و حرام می‌باشد، حضرت علی (ع) در این باره می‌فرمایند: (لا یخرج الرجل فی سفر یخاف من علی دینه و صلاته) (Alhralamly, 1955)

از سوی دیگر اسلام معاشرت و استنباط دوستانه با آن دسته از کافران که خوی سرکشی و منس استکباری را بر کفر خود افزوده‌اند، روا نمی‌دارد و از مسلمانان می‌خواهد هیچ‌گونه پیوندی با آنان نداشته باشد.

نتیجه‌گیری و دستاورد علمی پژوهشی

اسلام دعوت به گردشگری مشروع دارد تا با پیاده کردن این برنامه، فطرت‌های پاک‌گرایش به این نوع گردشگری بیابند.

"وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ" - توبه: ۶-

"و اگر یکی از مشرکان از تو پناه خواست پناهِش ده تا کلام خدا را بشنود سپس او را به مکان امنش برسان؛ چرا که آنان قومی نادانند." رسول گرامی اسلام می‌فرماید: "من یؤمن بالله فلیکرم ضیفه"
 "هر کس به خدا ایمان دارد پس میهمانش را گرامی بدارد."

توجه به پذیرایی از گردشگران با عنایت به حدیث فوق علاوه بر اینکه سود مادی خواهد داشت، از اجر معنوی هم غافل نخواهد بود. حضور گردشگر در هر کشوری به مانند یک کلاس درس یاد دهنده‌ی تاریخ، فرهنگ، تمدن و شاخص‌های رفتاری آن ملت است که می‌تواند به وسیله‌ی همان توریست به کشور خودش منتقل شده و هر دو کشور با هم تبادل فرهنگی داشته باشند. حضور گردشگران در کشورهای اسلامی بسیاری از تبلیغات سوء که علیه جهان اسلام می‌شود را خنثی خواهد کرد و این دستاورد بسیار مهمی برای این کشورها محسوب می‌شود و نشان می‌دهد که بسیاری از این کشورها دارای ساختاری امن بوده و این به لحاظ سیاسی می‌تواند حتی وجهی کشورهای اسلامی را در جهان ترمیم کند. بنابراین از منظر فرهنگی و سیاسی نیز بحث صنعت توریسم به شناساندن فرهنگ و تمدن اسلامی به دیگر کشورها کمک‌های شایانی می‌کند. تنها به کار بردن واژه‌ی گردشگری اسلامی کافی نیست، باید دین اسلام و مقررات آن در تمامی رفتارها نمود داشته و فرهنگ متفاوتی از اسلام به جهانیان نشان داد. باید روی رفتار دوستانه‌ی مردم ایران سرمایه‌گذاری شود تا این خصلت به جهانیان معرفی شود. آگاهی‌رسانی به مردم با استفاده از رسانه‌ها، نخستین اصل مهم در توسعه‌ی این صنعت است. در تفکر دینی، اسلام برای جهانگردی کارکردی خاص مورد توجه قرار داده است، به گونه‌ای که حرکت در زمین برای رسیدن به درکی بالا جهت ستایش قدرت مطلق و تأمل در نظام آفرینش خداوندگار باری‌تعالی از سفارش‌های مؤکد قرآنی است. دین مبین اسلام نسبت به مفهوم گردشگری و سیاحت دیدگاه مستقلی دارد. اسلام گردشگری را حمل بر امور والا و ارزش‌های اخلاقی می‌کند؛ چراکه این صنعت پیش از اسلام، دارای مفهومی مرتبط با تحمل رنج و مشقت روح و روان و نیز اجبار انسان برای سیر و سفر در زمین بود و با طلوع خورشید تابناک اسلام، خط بطلانی بر این مفهوم سلبی گردشگری کشیده شد. برای گردشگری و سفر دین اسلام آداب خاص خود را دارد و سفر را از لوازم زندگی و ضرورت‌هایش می‌داند. برای فریضه‌ی حج آداب خاص خود را دارد. برای دیگر سفرها هم احکامی دارد از جمله قصر و جمع نمازها در سفر و واجب نبودن روزه‌ی رمضان بر مسافر.

در قرآن گردشگری، معادل واژه‌ی سائح می‌باشد، چنانکه در آیه‌ی ۱۱۲ سوره‌ی توبه آمده است: "التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ."

از جمله اوصاف این مؤمنان و سایر مسلمانان این است که آنان توبه‌کننده از معاصی، پرستنده‌ی دادار، سپاسگزار پروردگار، گردنده‌ی در زمین و اندیشمند در افاق و انفس، نمازگزار، دستوردهنده به کار نیک، باز دارنده از کار بد و حافظ قوانین خداوند می‌باشند. مفسرین و علما برداشت‌های مختلفی از آن دارند که یکی از معنای این کلمه‌ی قرآنی "گردندگان در زمین برای اطلاع از آثار و درس گرفتن و عبرت‌آموختن از تاریخ گذشتگان و دیدن عجایب و غرایب"

جهان" می‌باشد. همچنین در آیه ۵ سوره‌ی تحریم: (عَسَىٰ رَبُّهُ إِنِ طَلَفَكَنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِّنْكَنَّ مُسْلِمَاتٍ مُّؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا). کلمه‌ی «سائحات» آمده است و طالب علم و مهاجر معنی شده است که اشاره و رهنمودی زیبا از گردشگری علمی است. در روایات، مشقت‌بار بودن سفر و سختی‌های آن گوش زد شده است و در روایاتی دیگر، مسافرت مورد تشویق قرار گرفته است و فواید معنوی و مادی آن یادآوری شده است. البته روشن است که نباید مسافرت را معادل گردشگری دانست؛ زیرا گردشگری بیشتر بلکه همیشه در مسافرت‌های برون مرزی و دیدار از دیگر کشورها به کار برده می‌شود و حال آنکه مسافرت به رفت و برگشت‌های کوتاه مدت و کم مسافت مانند رفتن از شهری به شهر دیگر نیز اطلاق می‌گردد. از این رو نسبت میان این دو عنوان عموم و خصوص مطلق است و هر دو در منحنی ضمنی تقریباً در یک مورد هستند و آن استفاده از اوقات فراغت می‌باشد و سیاحت را در خود دارند. ولی در بین روایات گاهی به صورت جداگانه می‌باشد و هر کدام از این روایات به صورتی اهمیت سفر یا گردش را مطرح می‌کنند. از جمله به فایده‌ی سفر، آداب سفر، شرح و بسط گردشگری، خداشناسی، و پی بردن به عظمت الهی.

از مجموع آنچه بیان‌شده به دست می‌آید که مبانی شرعی به سیروسفر و گردشگری توجه ویژه شده است و آثار و فواید آن نیز از دید شارع مقدس دور نمانده است؛ ضمن اینکه سیروسفر و گردش در جهان انسان را با صحنه‌ها و نیازهایی روبه‌رو می‌کند که او را وادار به تفکر در احوالات گذشتگان می‌نماید، و وقتی در او ایجاد ابتکار و ایجاد خلاقیت می‌نماید که می‌توان با پند گرفتن از احوال گذشتگان تحولی در خود و محیط اطرافش به وجود آورد. همان هدفی که از آیات قرآن کریم و روایات ائمه معصومین به دست می‌آید. ثانیاً؛ اگر گردشگر یک قرآن‌پژوه و فقیه باشد می‌تواند از طریق کمک ادله، احکام دقیق و موردنیاز مکلفین را در حوزه تعاملات گردشگری استخراج و استنباط نماید لذا در این جهان که امروزه جهان ارتباطات نام‌گرفته و صنعت توریسم و گردشگری جایگاه ویژه خود را داراست یک اسلام‌شناس خوش‌ذوق می‌تواند با بهره‌برداری درست از آیات و روایات در این موضوع؛ اسلام عزیز را به زیبایی بیان و معرفی کند و مخاطبین را با جامعیت نگاه اسلام بیشتر از گذشته آشنا نماید چراکه همواره بوده‌اند و هستند در تاریخ، اشخاص و گروه‌هایی که اسلام را دینی منزوی، کهنه و دور از تمدن نشان دهند خصوصاً از طرق رسانه‌هایی که در اختیار دارند.

References

The Holy Quran

Nahj al-Balaghah 3. Makarem Shirazi, Nasser, (1999): Message of Amir al-Mo'menin, Islamic Library-Tehran

Tabatabai, Mohammad Hussein (1984): Al-Mizan Fi Tafsir Al-Quran, Volume 15, Dar Al-Alam Press Institute-Qom.

Makarem Shirazi, Nasser (1995): Sample Interpretation, Volume 14, Islamic Library-Qom

Tonekaboni, Farid Morteza-Al-Hadith (1998); Sequential narrations from the Ahl al-Bayt (AS) school, 11th edition, second volume, Islamic Culture Office, Tehran.

Har Ameli, Muhammad Ibn Al-Hassan (1693): Details of Shiite means to study Sharia issues, Volume 14, Al-Bayt Institute for the Revival of Heritage, Beirut.

Har Ameli, Mohammad Ibn Al-Hassan (1693): Details of Shiite means to study Sharia issues, Volume 11, Al-Bayt Institute for the Revival of Heritage, Beirut.

- Tabarsi, Hussein Ibn Fadl (1368): Makarem al-Akhlaq, Al-Sharif Al-Radhi Publications, sixth edition, Qom.
- Majlisi, Mohammad Baqir (1983): Baharalanvar, volume seventy-three, Dar al-Ihyaa al-Tarath al-Arabi, Beirut.
- Majlisi, Mohammad Baqir (1983): Baharalanvar, Volume Seventy, Dar Al-Ihyaa Al-Tarath Al-Arabi, Beirut.
- Majlisi, Mohammad Baqir (1983): Baharalanvar, volume sixty-two, Dar al-Ihyaa al-Tarath al-Arabi, Beirut.
- Hindi, Aladdin (d. 888): Kunz al-Amal fi Sunan al-Aqwal wa A'l, Volume 6, Al-Risalah Institute, Beirut.
- Ibn Athir, Izz al-Din (d. 630 AH): Al-Kamil Al-Tarikh, Volume One, Dar Al-Kitab Al-Almiyeh, Beirut.
- Kalantari, Ali Akbar (1997): Jurisprudence and Tourism Industry, Journal of Jurisprudence, No. 14, pp. 15-54
- Lumsden, Los (2001): Tourism Marketing, translated by Ebrahim Goharian, Cultural Research Office, First Edition, Tehran
- Dasville, Roger (2005): Tourism Management, Seyed Mohammad Aarabi, Cultural Research Office, First Edition, Tehran
- Ansari, Morteza (1281): Al-Makasib, Volume 3, Islamic Thought Complex, Qom.
- Qaraati, Mohsen, (2004) Tafsir Noor, Volume 10, Cultural Lessons from the Quran, Tehran.
- Boroujerdi, Seyed Ebrahim (1987) Comprehensive Interpretation, Volume 10, Sadra Publications, Sixth Edition, Tehran.
- Qaraati, Mohsen, (2004) Tafsir Noor, Volume 3, Cultural Center of Quranic Lessons, Eleventh Edition, Tehran.
- Qaraati, Mohsen, (2004) Tafsir Noor, Volume 9, Cultural Center of Lessons from the Quran, Eleventh Edition, Tehran.
- Qaraati, Mohsen, (2004) Tafsir Noor, Volume 6, Cultural Center of Lessons from the Quran, Eleventh Edition, Tehran.
- Kashani, Malakazem, (1336) Interpretation of the methods of the honest in compelling the opponents, Volume 3, Mohammad Hassan Elmi Bookstore-Tehran.
- Gonabadi, Sultan Mohammad (1408) Translation of the book Bayan al-Saadah fi Maqamat al-Ibadah, Volume 11, Al-A'lami Press Institute, Second Edition, Beirut.
- Tusi, Mohammad Ibn Hassan, Al-Tibyan Fi Tafsir Al-Quran, Volume 8, Dar Al-Hayya Al-Tarath Al-Arabi-Tehran.
- Translators, (1998) Tafsir Hedayat, Volume 10, Islamic Research Foundation of Astan Quds Razavi-Mashhad.
- Tabatabai, Mohammad Hussein (1363): Al-Mizan Fi Tafsir Al-Quran, Volume 16, Dar Al-Alam Press Institute-Qom.
- Mousavi Hamedani, Seyyed Mohammad Baqir (1995) Translation of Tafsir Al-Mizan, Volume 15, Islamic Publications Office of Qom Seminary Teachers Association, Fifth Edition, Qom.
- Shalchian, Tahereh (2006) Travel etiquette and culture, Payame Noor University Press, Tehran.